

Ярослав Шевчук

кандидат економічних наук,
начальник служби Штабу Антитерористичного центру
при Службі безпеки України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0585-3581>
shevchuk.atc@ssu.gov.ua

УДК.351.862.4:343.341:48(4)

ПРЕВЕНЦІЯ РАДИКАЛІЗАЦІЇ ТА НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЕКСТРЕМІЗМУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД І ШЛЯХИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У ЄС радикалізацію та насильницький екстремізм, що ведуть до тероризму, розуміють як динамічний процес впливу на людину, під час якого вона приходить до прийняття насильства у формі терору як можливого, ймовірного, що суперечить закону, способу дій. Це глобальні проблеми, що не обмежені будь-якою національністю, етнічною групою, релігією, ідеологією або гендерною ідентичністю. Доведено, що складність факторів, що сприяють поширенню радикалізації та насильницького екстремізму, свідчить про необхідність комплексної стратегії, спрямованої на їх профілактику, яка має розроблятися відповідно до норм міжнародного права та з урахуванням необхідності дотримання прав людини, і стосуватися різних аспектів, зокрема безпеки, належного управління, запобігання конфліктам, освіти, соціально-економічного розвитку, забезпечення зайнятості для молоді та комунікацій. Проаналізовано основні програмні документи ЄС щодо протидії радикалізації й насильницькому екстремізму: Стратегія ЄС щодо боротьби з тероризмом 2005 р., Стратегія внутрішньої безпеки ЄС 2010 р., Європейський порядок денний з безпеки 2015 р. Акцентовано увагу на важливості діяльності RAN, ІМПАСТ Еуропа, Групи експертів Комісії високого рівня з питань радикалізації (HLCEG-R), які стали інструментами політики ЄС щодо протидії радикалізації та насильницькому тероризму. Здійснено аналіз європейського досвіду запобігання радикалізації та насильницькому екстремізму на прикладі Норвегії, Північної Ірландії та Косово. Обґрунтовано, що ефективність протидії радикалізації та насильницькому екстремізму, що призводять до тероризму, залежить також від наявності належного правового забезпечення, що унормовує вказану сферу суспільних відносин, визначає межі компетенції уповноважених органів держави та види юридичної відповідальності, механізми координації діяльності органів державної влади і принципи їх взаємодії з громадськістю. Доведено необхідність законодавчого визначення поняття “радикалізм” та запровадження відповідальності за радикалізм як окремого виду правопорушення, внесення відповідних змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, криміналізації таких явищ, як пропаганда тероризму та публічне виправдання тероризму; законодавчого визначення уповноваженого державного органу, на якого були б покладені функції державного координатора у сфері запобігання радикалізації та насильницького екстремізму. Обґрунтовано необхідність залучення до протидії радикалізації та насильницькому екстремізму Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, Міністерства молоді та спорту України, Міністерства юстиції України, Державної кримінально-виконавчої служби

© Ярослав Шевчук, 2024

Ярослав Шевчук

України, громадських організацій та релігійних громад до реалізації програм, спрямованих на профілактику таких деструктивних явищ, інтеграцію тих, хто був під впливом екстремістських ідей; забезпечення реалізації на загальнодержавному рівні проєкту “Офіцер служби освітньої безпеки”, що ініційований Міністерством внутрішніх справ та Національною поліцією.

Доведено необхідність розроблення в Україні Концепції протидії радикалізації та насильницькому екстремізму або ж включення відповідного розділу до Концепції боротьби з тероризмом.

Ключові слова: радикалізація; насильницький екстремізм; запобігання тероризму; Стратегія ЄС щодо боротьби з тероризмом 2005 р.; Стратегія внутрішньої безпеки ЄС 2010 р.; Європейський порядок денний з безпеки 2015 р.; RAN; IMPACT Europe; HLCEG-R; правове забезпечення; юридична відповідальність за радикалізм і насильницький екстремізм; система уповноважених органів.

Упродовж історії людства поняття радикалізації мало різні змістові навантаження: до ХХ ст. його пов’язували з позитивними політичними, соціальними та релігійними змінами, а з середини ХХ ст. – почали прирівнювати до екстремізму, насилля, нетерпимості та жорстокості й сприймати як процес залучення до дій, що порушують загальновизнані соціальні норми, зумовлений низкою чинників – від соціально-політичних та ідеологічних до психологічних і особистісних¹. Як зазначається в доповіді Організації з безпеки і співробітництва в Європі,

радикалізація не є загрозою для суспільства, якщо вона не пов’язана з насильством та іншими незаконними діяннями, такими як заклики до ворожнечі <...>. Радикалізація може бути рушійною силою змін – люди, які, наприклад, боролися за скасування рабства, вважалися радикалами, оскільки перебували в опозиції до панівних суспільних норм².

Особливої актуальності радикалізація як об’єкт наукового дослідження набула після трагедії 11 вересня 2001 р. у США. Відтоді проблема протидії та превенції тероризму стала однією з нагальних світових проблем³.

У Європі, починаючи з терактів у Лондоні 2005 р., підхід до антитерористичної боротьби фокусувався на запобіганні та виявленні першопричин тероризму, насамперед запобіганні радикалізації і насильницькому екстремізму, на протиположність американському підходу, зорієнтованому передусім на знищення ворогів-терористів⁴.

¹ D Koehler, *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism* (Taylor & Francis 2017) 322.

² Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach (Organization for Security and Co-operation in Europe, 2014) 35 <<https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/111438.pdf>> (accessed 12.12.2024).

³ Т Тарасюк, ‘Радикалізація як інструмент: актуальність та оцінка ризиків’ (Фонд “Демократичні ініціативи” ім. Льва Кучеріва, 11 вересня 2023) <<https://dif.org.ua/article/radikalizatsiya-yak-instrument-aktualnist-ta-otsinka-rizikiv>> (дата звернення 19.12.2024).

⁴ А Покровська, ‘Проблеми та досягнення політики протидії радикалізації у Європі’ [2017] 4(45) Стратегічні пріоритети 180–189.

У ЄС радикалізацію та насильницький екстремізм, що ведуть до тероризму (далі – РНЕВТ), розуміють як динамічний процес впливу на людину, під час якого вона приходить до прийняття насильства у формі терору як можливого, ймовірного, що суперечить закону, способу дій. Це може, зрештою, але не обов'язково, призвести до того, що людина виправдовуватиме тероризм, діятиме на його підтримку чи сама займатиметься терористичною діяльністю.

Радикалізація та насильницький екстремізм, що ведуть до тероризму, на сьогодні є глобальними проблемами, що не обмежені будь-якою національністю, етнічною групою, релігією, ідеологією або гендерною ідентичністю. Виявити ці загрози та протистояти їм складно через їхню непередбачувану природу і через те, що вони постійно еволюціонують.

В умовах війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України, що супроводжується також підживленням РФ терористичних і сепаратистських рухів, організацією замовних терактів проти вищих посадових осіб, співробітників спецслужб та політичних діячів держави, спрямованих на розхитування внутрішньополітичної ситуації, а також зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, видається актуальним і доцільним вироблення власних підходів до протидії радикалізації і насильницькому екстремізму на основі європейського досвіду.

Феномен радикалізації та насильницького екстремізму, що ведуть до тероризму, почали досліджуватися в рамках західної науки, про що свідчать публікації, зокрема, Д. Кьольхера⁵, Е. Круглянські, Д. Веббера⁶, Б. Досье, Ф. Могаддама⁷, М. Гелфанда, Ж. Беланжера⁸, Дж. Річардса⁹ та ін. Найбільш актуальним напрямом у даній сфері на сьогодні є питання запобігання радикалізації, яка передбачає превентивні заходи, спрямовані на недопущення самої можливості особи перейнятися радикальними поглядами та охоплюють певний прошарок суспільства, а не окремих осіб¹⁰.

Вітчизняні дослідники розглядають проблему радикалізації переважно з позицій соціології та політичних наук (до прикладу, роботи Є. Бистрицького, А. Гринчака, Г. Гриценко, П. Вознюка, В. Іщенка, О. Кіндратець, С. Корнієвського, В. Ліхачова, Т. Тарасюка, О. Рафальського, А. Шеховцова та ін.).

⁵ Koehler (n 1).

⁶ D Webber, A Kruglanski, 'Psychological Factors in Radicalization: A "3N" Approach' In G LaFree and J Freilich (eds), *The Handbook of the Criminology of Terrorism* (Wiley Blackwell 2017) 33–46.

⁷ B Doosje, F M Moghaddam, A Kruglanski, A de Wolf, L Mann, A R Feddes, 'Terrorism, radicalization and deradicalization' [2016] 11 Current Opinion in Psychology 79–84.

⁸ A Kruglanski, M Gelfand, J Bélanger, A Sheveland, M Hetiarachchi, R Gunaratna, 'The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism' [2014] 35(1) *Advances in Political Psychology* 69–93.

⁹ J Richards, *Extremism, Radicalization and Security: An Identity Theory Approach* (Palgrave Macmillan 2017) 228.

¹⁰ Kh Yusoufzai, Fr Emmerling, 'Explaining violent radicalization in Western Muslims: A four factor model' [2017] 8(1) *Journal of Terrorism Research* 68–80; Prisons and Terrorism Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries (International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence 2010) <<https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Prisons-and-terrorism-15-countries.pdf>> (accessed 12.12.2024).

Водночас існує чимало досліджень, де проблема радикалізації розглядається через призму питань національної та міжнародної безпеки (зокрема, Т. Подорожна¹¹, А. Покровська¹², О. Лавринович¹³, А. Місюра¹⁴, О. Резніков, С. Дрьомова, К. Войтовський¹⁵, М. Паламарчук¹⁶, М. Гуцало, О. Семенюк¹⁷ та ін.). Проте поза увагою науковців залишається питання шляхів імплементації європейського досвіду превенції радикалізації і насильницького екстремізму у вітчизняне правове поле.

Запобігання тероризму притаманне в часі – це передбачення і випередження, тобто втручання до того, як терористична атака станеться. У сфері превентивної роботи ця темпоральність ще більше посилюється через особливу увагу до радикалізації і насильницької радикалізації. Їх онтологія висуває припущення, що терористичним атакам можна запобігти не лише до того, як вони відбудуться, а й, можливо, ще до того, як вони навіть будуть розглядатися¹⁸. З цією метою ЄС уже давно прагне впровадити найкращі способи запобігання радикалізації та насильницького екстремізму, що ведуть до тероризму, як у своїх державах-членах, так і між ними. Адже ЄС гарантує своїм громадянам, що вони живуть у просторі свободи, безпеки й правосуддя без будь-яких внутрішніх кордонів; права й свободи громадян гарантовані й захищені; спільні цінності дотримані. Тероризм загрожує реалізації цих цілей.

Саме тому на сьогодні боротьба з тероризмом, радикалізацією та насильницьким екстремізмом більше не може бути справою лише правоохоронних органів. ОБСЄ вважає за правильний підхід, заснований на залученні не лише органів держави, а й усіх інститутів громадянського суспільства до запобігання та протидії РНЕВТ, які у своїй роботі враховують такі важливі фактори, як сім'я, інтереси молоді, працівників освіти, релігійних та громадських лідерів.

Така боротьба не може бути ефективною без урахування причин РНЕВТ, на які посилаються іноземні бойовики-терористи (як чоловіки, так і жінки) з держав – учасниць ОБСЄ, проаналізовані у дослідженнях Міжнародного

¹¹ Т. Подорожна, 'Безпека Європейського Союзу крізь призму діяльності міжнародних органів і організацій, які ведуть боротьбу з тероризмом' [2023] 3 Часопис Київського університету права 233–239.

¹² Покровська (н 4) 180–189.

¹³ О. Лавринович, 'Інтеграція мусульманських спільнот у європейський простір в контексті глобальних міграційних процесів' [2013] 3–4 Релігія та соціум 208–213.

¹⁴ А. Місюра, Аналітична записка "Іноземний досвід протидії тероризму: висновки для України" (НІСД 03.02.2017) <<https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/inozemniy-dosvid-protidii-terorizmu-visnov-k-dlya-ukraini>> (дата звернення 19.12.2024).

¹⁵ Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь (О. Резнікова (ред), НІСД 2017) 102.

¹⁶ М. Паламарчук, 'Протидія екстремізму в Україні: напрями оптимізації правового забезпечення' [2012] 3 Стратегічні пріоритети 102–106.

¹⁷ Запобігання радикалізації і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір: зб. матер. "круглого столу" (М. Гуцало ред, НІСД 2012) 104.

¹⁸ С. Baker-Beall, *The European Union's fight against terrorism: discourse, policies, identity* (Manchester University Press 2016) 185.

центру з боротьби з тероризмом, Управління ООН по боротьбі з тероризмом та Ради Європи:

- почуття самотності та ізольованості, включно з неадекватним сприйняття своєї особистості та невпевненість у тому, що ти залучений у життя суспільства і належиш до його основних структур. Це ситуація, з якою іноді мають справу мігранти другого покоління в приймаючих країнах Європи і Північної Америки; корінне населення, яке стикається зі збільшенням потоків мігрантів і біженців; мігранти із Середньої Азії, що зазнають дискримінації в Росії та Туреччині; консервативні суспільства в деяких країнах, які обмежують фінансову незалежність, мобільність і свободу дій жінок; і ліберальні суспільства, які досягли певних успіхів у сфері гендерної рівності і в яких чоловіки залякані незалежністю жінок, про що свідчить рух “Примусова безшлюбність”;

- віра в те, що спільнота, до якої ти належиш, наражається на ризик насильства або переслідувань, зокрема ксенофобії та упередженого ставлення, що налаштовує людей проти мусульманського населення в Європі та Північній Америці, або в те, що існує потенційна загроза безпеці та характерному для них “способу життя” для іммігрантів різних культур і релігій, які осідають у європейських містах. Ідеї подібного роду були виражені в маніфесті під назвою “2083: Європейська декларація незалежності” А. Брейвіка, який вчинив у 2011 р. терористичні акти в Норвегії;

- невдоволення, пов’язане з дискримінацією та переслідуванням з боку державних органів та/або з нерівним доступом до державних послуг. Це може включати в себе упереджене ставлення до підозрюваних у тероризмі за етнічною ознакою з боку правоохоронних органів після терористичних актів у Європі та Північній Америці; порушення прав людини, вчинені правоохоронними органами; відчуття того, що безпека і доступ до правосуддя неоднакові для чоловіків і жінок;

- обурення у зв’язку з невдачами держави на міжнародній арені наприклад, розчарування з приводу відсутності на міжнародному рівні дій у відповідь на переслідування мусульман або невдоволення офіційними рішеннями ЄС про встановлення в країнах Східної Європи квот на прийом іммігрантів.

Перелічені чинники включають елементи негативного життєвого досвіду людей, а також соціально-економічні умови. Вони сприяють “підштовхуванню” чоловіків і жінок до екстремістської ідеології.

Складність факторів, що сприяють поширенню РНЕВТ, свідчить про необхідність комплексної стратегії, спрямованої на профілактику радикалізації та насильницького екстремізму, яка має розроблятися відповідно до норм міжнародного права та з урахуванням необхідності дотримання прав людини, і стосуватися різних аспектів, зокрема безпеки, належного управ-

ління, запобігання конфліктам, освіти, соціально-економічного розвитку, забезпечення зайнятості для молоді та комунікації.

Зважаючи на сучасні безпекові виклики перед ЄС, треба проаналізувати насамперед основні програмні документи ЄС щодо протидії радикалізації й насильницькому екстремізму, які лежать у основі терористичної діяльності.

ЄС виділив запобігання тероризму як особливу сферу компетенції у відповідь на передбачувану надзвичайну і постійну загрозу терористичних атак “будь-де, будь-коли і будь-ким”¹⁹. Вимога запобігати тероризму, виявляти та ліквідовувати причини, що призводять до процесу насильницької радикалізації та вербування майбутніх терористів (“Prevent”) офіційно визнана й описана як перший з чотирьох стовпів Стратегії ЄС щодо боротьби з тероризмом 2005 р.²⁰

Розуміння важливості превенції радикалізації та насильницького тероризму спричинило прийняття Радою ЄС також у 2005 р. окремої Стратегії ЄС із протидії радикалізації та вербуванню (у 2008 і 2014 рр. її редакції оновлювались), на яку держави-члени мають орієнтуватися під час реалізації заходів із дерадикалізації. Ключовими напрямками цієї Стратегії, серед інших, визначені: забезпечення безпеки, справедливості, демократії та можливостей для всіх; забезпечення переваги загальноприйнятої думки над екстремістською; боротьба з радикалізацією та вербуванням онлайн; ефективні урядові комунікації, протидія поширюваним терористами та екстремістами наративам; сприяння стійкості суспільства до терористичної загрози²¹.

ЄС також заснував низку мереж експертів, покликаних обмінюватися знаннями і передовим досвідом у сфері протидії радикалізації по всьому Союзу. Серед них – Експертна група з питань насильницької радикалізації (EGVR), 2006–2008 рр., та Європейська мережа експертів з питань радикалізації (ENER), 2008–2010 рр.²²

Незважаючи на ці початкові спроби розвивати мережі обміну досвідом у сфері протидії радикалізації, в огляді антитерористичної політики ЄС, проведеному Європейською комісією у 2010 р., було визначено необхідність визначити найефективніші способи протидії радикалізації та вербуванню, а також вивчити досвід держав-членів у цих сферах²³.

¹⁹ Baker-Beall (n 18) 1.

²⁰ The European Union Counter-Terrorism Strategy. Council of the European Union. 14469/4/05 REV 4. Brussels, 30 November 2005 <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2014469%202005%20REV%204/EN/pdf>> (accessed 12.12.2024).

²¹ Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism. Council of the European Union, 19 May 2014 <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9956-2014-INIT/en/pdf>> (accessed 19.12.2024).

²² Europe 2020: European strategy for smart, sustainable and inclusive growth: European Commission Communication. COM (2010)2020 <https://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/pdf/complet_en.pdf> (accessed 16.12.2024); New skills for new jobs: Action Now: A report by the Expert Group on New Skills for New Jobs prepared for the European Commission (European Union, 2010) <https://migrant-integration.ec.europa.eu/sites/default/files/2010-02/doc1_12065_173509900.pdf> (accessed 16.12.2024).

²³ New skills for new jobs (n 22).

З цієї метою у 2010 р. була прийнята Стратегія внутрішньої безпеки ЄС, спрямована на те, щоб відповідати “майбутнім викликам”²⁴. Означена Стратегія визначає тероризм як головну загрозу безпеці ЄС, що позиціонується як “основне право” європейського населення²⁵. Загальне формулювання документа про безпеку як нагальне питання європейських прав і цінностей відповідає тенденції ЄС представляти тероризм як загрозу своїй ідентичності²⁶.

З огляду на те, що тероризм став центральним питанням для Союзу Безпеки – іноді в обрамленні риторики екзистенціальної загрози, мабуть, не дивно, що запобігання йому стало пріоритетним, серед інших ключових завдань Стратегії внутрішньої безпеки ЄС 2010 р.: сприяння протидії радикалізації та вербуванню терористів місцевими громадами, позбавлення терористів доступу до фінансування, заморожування активів, посилення режиму авіаційної та морської безпеки.

У Стратегії 2010 р. також наголошується на важливості освіти, залучення молоді, міжкультурного діалогу, інклюзивності та толерантності. Задля реалізації цієї мети була сформована Мережа посилення обізнаності з радикалізації – RAN.

Хоча RAN безпосередньо не згадується в початковому документі Стратегії внутрішньої безпеки ЄС 2010 р., необхідність її створення логічно випливає із п’ятиступеневого плану дій цієї Стратегії, пізніше опублікованого ЄК, у рамках Цілі 2 (Запобігання тероризму та боротьба з радикалізацією і вербуванням), Дії 1 (Розширення можливостей громад щодо запобігання радикалізації та вербування)²⁷. Подібно до мереж, які їй передували, RAN була задумана як “парасолькова мережа”, колектив європейських фахівців – практиків (поліцейських, співробітників в’язниць, учителів, науковців, представників громадянського суспільства, представників влади, бізнесу, соціальних служб та ін., які працювали із радикалізованими або потенційно вразливими особами), які збираються для обміну досвідом у сфері протидії радикалізації²⁸.

Уся діяльність RAN сегментується на такі напрями: 1) Робоча група з комунікацій та наративів, яка поширює онлайн і офлайн-повідомлення, які пропонують альтернативу чи протидіють екстремістській пропаганді, піддають сумніву екстремістські ідеї; 2) Робоча група з освіти надає допомогу освітянам у протидії екстремізму, зокрема через створення безпечного

²⁴ New skills for new jobs (n 22).

²⁵ The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. COM/2010/0673 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52010DC0673>> (accessed 16.12.2024).

²⁶ Baker-Beall (n 18) 172.

²⁷ The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe (n 25).

²⁸ Radicalisation Awareness Network, 2013. Discussion paper: high-level conference on ‘empowering local actors to prevent violent extremism’ <https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2016-12/hlc_discussion_paper_en.pdf> (accessed 16.12.2024).

середовища в школах, де панує повага й де навчають демократичним і соціальним цінностям; 3) Робоча група “виходу” допомагає виходу з радикалізованого чи агресивного середовища у суспільне життя; 4) Робоча група з питань молоді, сімей та спільнот надає підтримку означеним соціальним групам у запобіганні радикалізації, яка може призвести до насильницького екстремізму; 5) Робоча група пам’яті жертв тероризму.

Мережа посилення обізнаності з радикалізації – RAN – є також інструментом політики ЄС, бо має на меті розробку програм з дерадикалізації й реабілітації, допомоги вчителям та молоді у боротьбі з причинами радикалізації. Наприклад, на прохання держави – члена ЄС RAN може надати таку допомогу: 1) тренінги, що мають на меті краще зрозуміти процес радикалізації з урахуванням конкретних місцевих обставин, щоб ефективніше запобігти чи протидіяти радикальним проявам; 2) семінари зі специфічної тематики для представників місцевої влади (наприклад, біженці, міграційна криза, превентивна політика, превентивні комунікації); 3) створення дорадчих груп при місцевих органах влади, які надають допомогу в розробці планів, мереж, координації практиків²⁹.

Подібним проектом у цьому напрямі став утворений у 2014 р. консорціум 14 дослідницьких організацій IMPACT Europe³⁰, який надає методологічну допомогу у виявленні радикалізованих осіб, для оцінки рівня радикалізації, визначення необхідних заходів реагування, проводить практичні тренінги для експертів, які працюють із вразливими до радикалізації аудиторіями.

Проте особливий акцент на боротьбі з пропагандою тероризму зроблено було аж у 2015 р. у “Європейському порядку денному з безпеки”³¹, де наголошено, що необхідно боротися з “корінням” екстремізму й радикалізації за допомогою превентивних заходів: просуванні спільних європейських цінностей толерантності, розмаїття й взаємоповаги, підтримки вільних і плюралістичних спільнот.

Саме для боротьби з радикалізацією Комісія заснувала у 2015 р. Інтернет-форум ЄС, де уряди, Європол і найбільші компанії у сфері технологій і соціальних медіа вирішують, як гарантувати, щоб нелегальний контент, зокрема пропаганда тероризму, усувався якомога швидше³².

Комплексна оцінка безпекової політики ЄС підтвердила важливість цих ініціатив, але також виявила можливості для вдосконалення. Саме на цьому тлі рішенням від 17 липня 2017 р. Комісія створила Групу експертів Комісії високого рівня з питань радикалізації (HLCEG-R), завданням якої є надання ре-

²⁹ RAN Policy Support (Directorate-General for Migration and Home Affairs) <https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/ran-policy-support_en> (accessed 12.12.2024).

³⁰ What we do (IMPACT Europe) <<http://impacteurope.eu/about-us>> (accessed 12.12.2024).

³¹ The European Agenda on Security. Communication from the European Commission, 28.04.2015 COM (2015)185 <<https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/125863/EU%20agenda%20on%20security.pdf>> (accessed 19.12.2024).

³² European Union Internet Forum <https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-union-internet-forum_en> (accessed 12.12.2024).

комендацій щодо: 1) покращення співпраці та взаємодії між різними зацікавленими сторонами і, зокрема, державами-членами; 2) подальшого розвитку превентивної політики ЄС, у тому числі шляхом розробки набору принципів і рекомендацій для впровадження цільових та ефективних заходів із запобігання та протидії радикалізації як на рівні ЄС, так і на національному рівні; і 3) майбутніх більш структурованих механізмів співпраці на рівні Союзу.

Як нами вже зазначалось, боротьба ЄС з радикалізацією, екстремізмом і тероризмом базується на чотирьох “стовпах”: запобігти, захистити, переслідувати, відповідати³³. У документі Ради ЄС від 30 серпня 2019 р., присвяченому проблематиці праворадикального екстремізму й тероризму в ЄС запропоновано деякі рекомендації, як ці “стовпи” підтримувати, зокрема³⁴:

1. ЄК, за сприяння РАН, має розробляти рекомендації, програми боротьби з радикалізацією й заохочувати обмін позитивними практиками стосовно того, як запобігти, виявити й усунути тероризм і насилля.

2. Слід підтримувати дослідження причин радикалізації, розуміння, чому агресивна онлайн-поведінка переростає в екстремізм і тероризм офлайн. Саме таке знання дасть змогу створювати ефективні контрнаративи.

3. Держави-члени повинні співпрацювати з Європол, надаючи необхідну інформацію, а Європол має здійснювати оперативну підтримку з метою виявлення онлайн-екстремізму.

4. Щоб протидіяти загрозі екстремізму й тероризму, держави-члени повинні просувати європейські цінності, зокрема через імплементацію Рекомендацій Ради про просування спільних цінностей, інклюзивної освіти, європейських вимірів у освіті, 2018 р.³⁵

5. Технологічні компанії повинні бути належним чином поінформовані про національну специфіку онлайн-екстремізму в кожній країні-члені.

6. Комісія, держави-члени й технологічні компанії (наприклад, у межах Інтернет-форуму ЄС) повинні спільно вирішити, як виявляти й усувати екстремістські символи й контент, як співпрацювати з правоохоронними органами, як визначати вразливу аудиторію тощо.

7. Держави-члени повинні докладати зусиль, щоб боротися з мовою ненависті й контентом, що пропагує агресію й насильство, на сайтах.

8. Слід залучати традиційні медіа, щоб посилити обізнаність населення, особливо після терактів, щодо розслідування й судового процесу, щоб уникнути поляризування аудиторії.

³³ Francesco Farinelli, ‘EU action on radicalisation needs to be targeted at grassroots level’ (The Parliament, 18 Mar 2019) <<https://www.theparliamentmagazine.eu/partner/article/eu-action-on-radicalisation-needs-to-be-targeted-at-grassroots-level>> (accessed 12.12.2024).

³⁴ Н Карпчук, ‘Ініціативи Європейського Союзу у боротьбі з пропагандою тероризму’ [2020] 6(2) Humanitarian vision = Гуманітарні візії 15–20.

³⁵ Council Recommendation of 22 May 2018 on promoting common values, inclusive education, and the European dimension of teaching <[https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1528379535771&uri=CELEX:32018H0607\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1528379535771&uri=CELEX:32018H0607(01))> (accessed 12.12.2024).

9. Слід підтримувати обмін аналітичними звітами й найкращими практиками зі стратегічними партнерами (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія)³⁶.

Важливим задля визначення шляхів імплементації вбачається також аналіз європейського досвіду запобігання радикалізації та насильницькому екстремізму на прикладі Норвегії, Північної Ірландії та Косово.

Норвегія. У липні 2011 р. Норвегія пережила “найбільш смертоносний напад на скандинавську країну з часів Другої світової війни”. Ультраправий екстреміст А. Б. Брейвік убив 77 осіб і поранив понад 300 людей унаслідок двох смертоносних нападів “самотнього вовка”. У жовтні 2013 р. норвезький громадянин африканського походження також зіграв помітну роль у плануванні та проведенні терористичного акту в торговому центрі в Найробі (Кенія).

З метою забезпечення ефективного запобігання РНЕВТ у 2014 р. норвезький уряд ухвалив національний План дій проти радикалізації та насильницького екстремізму. План дій допомагає покращити профілактичні заходи проти радикалізації і насильницького екстремізму, зміцнюючи міжвідомчу співпрацю вже на найбільш ранніх етапах, звертаючи увагу на осіб, які перебувають у групі ризику.

Успішна реалізація цього Плану дій сприяла тому, що кількість іноземних бойовиків, які вирушають із Норвегії до Сирії чи Іраку, менша, ніж в інших країнах Західної Європи, таких як Швеція, Франція, Данія або Бельгія. Проте служба внутрішньої безпеки Норвегії “Politiets Sikkerhetstjeneste” повідомила у своїй щорічній доповіді про оцінку загроз у 2018 р., що окремі особи та групи, натхненні екстремістською ісламістською ідеологією, як і раніше, становлять найбільш значну терористичну загрозу. Існують також побоювання щодо доморощених терористів, зокрема правих екстремістів, які практикують насильство – як окремих осіб, так і груп.

Як і в інших країнах, РНЕВТ часто викликає найбільше занепокоєння в умовах великих міст, таких як Осло, де відмінності в доходах, освіті та культурному походженні являють собою потенційні точки напруженості. Одна третина населення Осло належить до спільнот меншин, багато хто з їхніх представників прибувають із країн, де невисокий рівень довіри до поліції та системи кримінального правосуддя.

Щоб вирішити проблему відсутності довіри, поліція Осло почала вести цілеспрямовану соціальну роботу для забезпечення регулярного діалогу з низкою місцевих спільнот у місті для того, щоб показати, що поліція дійсно зацікавлена в добробуті людей, навіть до того, як проблема набуде характеру злочину. Хоча спочатку керівні співробітники поліції були серед ініціаторів цих зусиль із привернення уваги і завоювання довіри, було зрозуміло,

³⁶ Right-wing violent extremism and terrorism in the European Union: discussion paper. EU Counter-Terrorism Coordinator. 30 August 2019 <<http://www.statewatch.org/media/documents/news/2019/sep/eu-council-ctc-right-wing-11756-19.pdf>> (accessed 12.12.2024).

що існує необхідність у спеціально навчених співробітниках поліції для підтримки цих груп.

Завдяки регулярним контактам між співробітниками поліції, які працюють з місцевими спільнотами, що представляють меншини, та іншими підрозділами і групами в поліції Осло, співробітники поліції загалом починають краще розуміти умови життя людей у місцевих спільнотах, а також конкретні проблеми їхньої безпеки. Тож вони можуть краще реагувати на запити цих спільнот у забезпеченні безпеки.

Так звана група по боротьбі з радикалізацією в поліції Осло, особливо цінує роботу співробітників, які працюють з місцевими спільнотами, що представляють меншини. Зокрема, на додаток до роботи з жінками з місцевих спільнот, що представляють меншини, поліція Осло висунула низку ініціатив щодо роботи з молодими чоловіками. Зокрема, поліція Осло помітила, що протягом місяця Рамадан молоді люди з місцевих спільнот, що представляють меншини, зазвичай збиралися на вулицях у великій кількості і залишалися там до пізнього вечора, чекаючи заходу сонця, після чого вони могли повернутися додому і поїсти. Це призводило до низки напружених ситуацій і зростання кількості дрібних злочинів.

Щоб забезпечити спокійну обстановку на вулицях у період посту у 2018 р., поліція почала взаємодіяти з релігійними лідерами, старійшинами, а також із батьками та вчителями ще за кілька тижнів до початку Рамадану. Мета полягала в тому, щоб з'ясувати принципи посту і вчення Корану, виявити ризики, які може викликати тривале очікування заходу сонця, й обговорити способи пом'якшення деяких із цих ризиків.

У результаті було сформовано місцеві групи, що складаються з поліції, релігійних лідерів, інших шанованих членів громади, а також батьків і вчителів. Коли ці групи виходили ввечері на вулиці й вступали в контакт із молодими людьми, вдавалося зберегти ситуацію набагато спокійнішою. Поліція повідомила про значне зменшення у 2018 р. дрібних злочинів порівняно з попередніми роками.

Північна Ірландія. У період з 1969 по 1999 р. унаслідок політичного насильства в Північній Ірландії загинуло майже 3500 осіб. Конфлікт (також званий "Смутою") виник у 1921 р. через поділ Ірландії. Це призвело до боротьби між різними національними, культурними та релігійними спільнотами.

Протестанти в Північній Ірландії (48 %) значною мірою вважають себе британцями і підтримують решту Сполученого Королівства (юніоністи). Більшість католиків у Північній Ірландії (45 %) вважають себе ірландцями, і багато хто хотів би об'єднаної Ірландії (націоналісти). Хоча в 1998 р. було досягнуто політичного врегулювання, напруженість і невдоволення, пов'язані зі спадщиною "Смути", зберігаються. Це насамперед стосується дотримання прав жертв, розбіжностей, що зберігаються з питань ідентич-

ності, триваючого ідеологічно мотивованого насильства, а також, особливо в останні роки, стирання меж між воєнізованими організаціями, злочинністю та організованою злочинністю.

Для розгляду цих проблем, зближення сторін і спільнот у їхньому вирішенні у 2015 р. було розроблено “Угоду про нове починання”. Серед інших напрямів розвитку та реформування в ній виокремлюється особлива необхідність нової всеосяжної стратегії для розформування воєнізованих груп.

Косово. На Косово припадає найбільша в Європі на душу населення кількість завербованих ІДІЛ/ДАІШ іноземних бойовиків. Загалом 255 чоловіків і 46 жінок, а також 59 дітей (і ще 40 дітей, народжених на чужій території) з 1,8 мільйона громадян цієї балканської держави емігрували до Іраку і Сирії в період з 2012 по 2015 рр. Спочатку вони приєдналися до Вільної сирійської армії та Фронту ан-Нусра, більшість косоварів вступили до лав ІДІЛ/ДАІШ.

Згідно з дослідженням, проведеним Міжнародним республіканським інститутом у 2017 р., переїзд на Близький Схід був мотивований для багатьох бажанням підтримати ІДІЛ/ДАІШ у його планах зі створення “істинної” мусульманської спільноти. Інформація, що містить пропаганду цієї ідеї, поширювалася іноземними імамами та імамами, що здобули освіту за кордоном, які використовували відсутність релігійної грамотності серед молоді у Косово, а також невдоволення, що накопичилося у них.

Уразливі верстви населення Косова були позбавлені почуття самостійності й самоповаги через відсутність можливостей для соціальної мобільності, а також тотальної корупції в суспільстві та ігнорування їх органами місцевого самоврядування. У минулому десятилітті ситуація погіршилася до такої міри, що від’їзд на території ІДІЛ/ДАІШ став здаватися реальною альтернативою.

Серед жінок із Косова найпоширенішою мотивацією для вступу в ІДІЛ/ДАІШ було возз’єднання зі своїми чоловіками. За словами місцевих зацікавлених сторін, інформації про безпосередню участь цих жінок у бойових діях немає. Але прагнення до суворого дотримання законів шаріату за режиму ІДІЛ/ДАІШ, а також свобода сповідувати мусульманську віру, яка часто піддається дискримінації в Косово, може розглядатися як причина їхньої участі. Проте жодна з жінок не поїхала на Близький Схід наодинці, що вказує на те, що їхня радикалізація відбулася в рамках сім’ї.

Незважаючи на те, що з 2016 р. нових повідомлень про від’їзди не було, і уряд більше не розглядає тероризм як основну загрозу, проте визнається, що причини, які лежать в основі привабливості ІДІЛ/ДАІШ для населення, не зникли. Уряд Косово включив запобігання тероризму і РНЕВТ як основний елемент своєї стратегії безпеки. Дві Стратегії та два Плани Дій по боротьбі з тероризмом були прийняті одна за одною (на 2014–2018 рр. і на 2018–2022 рр.).

Отже, радикалізація, що призводить до насильницького екстремізму і тероризму, наразі не обмежується лише ЄС, чи якимись окремими державами – членами ЄС, а поширюється на весь європейський континент. Тому в останні роки політика Європейського Союзу у сфері запобігання та протидії радикалізації була посилена, що набуло відображення у низці рекомендацій, а також у численних ініціативах ЄС, програмах фінансування та можливостях Союзу. В умовах повномасштабної війни з РФ посилення активності різноманітних радикальних, екстремістських, фундаменталістських формувань у світі загалом та ЄС зокрема, в Україні також постає проблема протидії радикалізації й насильницькому екстремізму для забезпечення національної безпеки держави.

Ефективність дій компетентних органів держави, спрямованих на запобігання і припинення протиправних дій суб'єктів радикалізму та екстремізму, як свідчить європейський досвід, неможлива без урахування причин РНЕВТ і використання випробуваних часом таких інструментів їх подолання, як: боротьба з пропагандою та мовою ворожнечі онлайн; протидія радикалізації у в'язницях; сприяння інклюзивному суспільству, освіті й просуванню спільних цінностей; посилення досліджень і моніторингу радикалізації та насильницького екстремізму; посилення міжнародної співпраці; гарантування прав і підтримки жертв тероризму тощо. На наше глибоке переконання, ефективність протидії радикалізації та насильницькому екстремізму, що призводять до тероризму, значною мірою залежить також від наявності належного правового забезпечення, що унормовує вказану сферу суспільних відносин, визначає межі компетенції уповноважених органів держави та чітко визначає види юридичної відповідальності, механізми координації діяльності органів державної влади і принципи їх взаємодії з громадськістю.

Нормативно-правова база України містить широкий спектр законів і підзаконних актів, які покликані здійснювати регулювання діяльності політичних, громадських і релігійних організацій та спрямовані на запобігання поширенню радикалізму та екстремізму в суспільстві.

Насамперед це Конституція України. Так, відповідно до ст. 17 Конституції України 'на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом'. Відповідно до ст. 37 Основного Закону України

утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються³⁷.

³⁷ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 12.12.2024).

Законом України “Про політичні партії в Україні”³⁸ визначено обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій, а також органи, що здійснюють державний контроль за діяльністю політичних партій і встановлюють порядок заборони політичних партій, які здійснюють антиукраїнську діяльність (статті 5, 18).

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій”³⁹ визначено порядок заборони і припинення діяльності політичних партій, які створюють загрозу національній безпеці України.

Закон України “Про громадські об’єднання” регулює діяльність громадських організацій і об’єднань, встановлює обмеження щодо утворення і діяльності громадських об’єднань, а також підстави та порядок заборони громадських об’єднань (статті 4, 28). Зокрема, ст. 4 цього Закону передбачено обмеження щодо утворення і діяльності громадських об’єднань:

Утворення і діяльність громадських об’єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров’я населення, пропаганду російської імперської політики та її символи, комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символи, порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації проти України, символи воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, забороняються⁴⁰.

Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” регулює діяльність релігійних організацій в Україні, передбачає можливість заборони релігійних організацій, якщо їх діяльність суперечить чинному законодавству або становить загрозу основам національної безпеки України (статті 15, 16). До прикладу, ст. 3 цього Закону передбачає можливість обмежень здійснення свободи сповідувати релігію або переконання, якщо такі обме-

³⁸ Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>> (дата звернення 17.12.2024).

³⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій: Закон України від 3 травня 2022 р. № 2243-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#Text>> (дата звернення 17.12.2024).

⁴⁰ Про громадські об’єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>> (дата звернення 17.12.2024).

ження 'необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України'⁴¹.

Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні"⁴² визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Закон України "Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну"⁴³ прийнятий з метою захисту українського інформаційного простору від пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, використання неонацистської символіки в Україні.

Закон України "Про інформацію"⁴⁴ встановлює правові основи інформаційної діяльності, відповідальність за порушення законодавства про інформацію, а також визначає, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини (статті 27, 28).

Законом України "Про медіа"⁴⁵ встановлено норми з протидії тероризму, радикалізму та екстремізму щодо заборони поширювати в медіа та на платформах спільного доступу до відео пропаганду або заклики до тероризму та терористичних актів, інформацію, що виправдовує чи схвалює такі дії; висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності; висловлювання, що підбурюють до дискримінації чи утисків стосовно окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності або за іншими ознаками тощо (статті 36, 110).

⁴¹ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>> (дата звернення 17.12.2024).

⁴² Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>> (дата звернення 19.12.2024).

⁴³ Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 р. № 2265-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>> (дата звернення 19.12.2024).

⁴⁴ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>> (дата звернення 19.12.2024).

⁴⁵ Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>> (дата звернення 19.12.2024).

Крім того, нашою державою ратифіковано Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність⁴⁶ та Додатковий протокол до неї⁴⁷, відповідно до якого є злочинними дії з поширення через комп'ютерні системи расистського та ксенофобного матеріалу, погроза з расистських та ксенофобних мотивів.

18 грудня 2024 р. був прийнятий Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо формування та ведення переліку терористичних організацій (груп)”⁴⁸. До переліку вноситимуть організації, які ведуть терористичну діяльність на території України та/або за її межами, а також створюють загрозу національній безпеці, незалежно від наявності чи відсутності в них статусу юридичної особи, реєстрації уповноваженими органами України чи іноземних держав. Перелік організацій буде формуватися публічно. Відомості щодо організації (групи) мають бути оприлюднені на сайті СБУ та на Єдиному державному порталі відкритих даних.

Не менш важливою складовою механізму запобігання радикалізму є існування системи органів держави по боротьбі з радикалізмом в Україні, яка на сьогодні децентралізована. До неї можна віднести Службу безпеки України, Державну кримінально-виконавчу службу України, Міністерство юстиції України, Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення, Державну службу України з етнополітики та свободи совісті, Міністерство молоді та спорту України, Національну поліцію та ін., які відповідно до визначеної чинним законодавством компетенції здійснюють заходи із запобігання радикалізації та насильницького екстремізму в Україні.

Кримінальним кодексом України⁴⁹ встановлюється кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з можливими проявами екстремізму, до яких можна віднести: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161); терористичний акт (ст. 258); втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258¹); публічні заклики до втягнення у терористичний акт (ст. 258²); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258⁴); фінансування тероризму (ст. 258⁵); перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258⁶); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260); групове порушен-

⁴⁶ Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text> (дата звернення 19.12.2024).

⁴⁷ Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28 січня 2003 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text> (дата звернення 19.12.2024).

⁴⁸ Про внесення змін до деяких законів України щодо формування та ведення переліку терористичних організацій (груп): Закон від 18 грудня 2024 р. № 4156-IX <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=12102&conv=9>> (дата звернення 30.12.2024).

⁴⁹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 19.12.2024).

ня громадського порядку (ст. 293); масові заворушення (ст. 294); заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295); хуліганство (ст. 296); пропаганда війни (ст. 436) та ін.

Своєю чергою Кодекс України про адміністративні правопорушення⁵⁰ також містить норми, якими встановлюється адміністративна відповідальність за правопорушення (ст. 185¹ “Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій”, ст. 185² “Створення умов для організації і проведення з порушенням установленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій”, ст. 186⁵ “Порушення законодавства про об’єднання громадян”).

Ще одним кроком у запобіганні радикалізації стало впровадження в Україні Міністерством молоді та спорту України спільно з іншими центральними органами виконавчої механізми реалізації ініціативи ЄС “Молодіжна гарантія”⁵¹, яка передбачає просування спільних європейських цінностей шляхом сприяння соціальній інтеграції, посилення взаєморозуміння та толерантності, а також викорінення бідності та сприяння розвитку інклюзивних ринків праці, що, своєю чергою, допоможе зменшити кількість молодих людей, не охоплених роботою, освітою чи навчанням (NEETs).

Висновки. Радикалізація та насильницький екстремізм розглядається ЄС, урядами держав – членів ЄС і науковцями як складний динамічний процес прийняття особою відмінних від загальноприйнятих у суспільстві поглядів, що може призвести до активних терористичних та екстремістських дій. Цей процес можливо виявити й описати різними способами, але надзвичайно важко його попередити та йому запобігти.

В умовах війни, розв’язаної РФ проти України, загрози радикалізації та насильницького екстремізму зростають через низку причин: кілька мільйонів внутрішньо переміщених осіб усередині України; понад мільйон військовослужбовців, значна частина яких усе життя відчуватиме прямі наслідки війни; багато біженців з України за кордоном, які мають і надалі матимуть проблеми з інтеграцією в західні суспільства, а у разі повернення до України – проблеми з адаптацією; використання РФ наративів для загострення соціальних і політичних протистоянь; висока ймовірність післявоєнної економічної кризи, зростання безробіття, бідності та зниження якості життя загалом.

Зрозуміло, що в умовах війни неможливо створити ефективний механізм превенції радикалізму і насильницької радикалізації. Однак уже сьогодні можливе вивчення цих проблем і потенційних загроз шляхом активного

⁵⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>> (дата звернення 19.12.2024).

⁵¹ Про утворення робочої групи з напрацювання механізму реалізації в Україні ініціативи Європейського Союзу (ЄС) “Молодіжна гарантія”: наказ Міністерства молоді та спорту України від 4 червня 2024 р. № 3480 <<https://mms.gov.ua/npas/pro-utvorennia-robochoi-hrupy-z-napratsiuvannia-mekhanizmu-realizatsii-v-ukraini-initsiatyvy-ievropeiskoho-soiuzu-molodizhna-harantiiia>> (дата звернення 19.12.2024).

залучення громадянського суспільства, аналітичних центрів, консалтингових і наукових кіл, аналізу та адаптації відповідного європейського досвіду превенції радикалізму й насильницької радикалізації. Так, опрацьовується питання законодавчого визначення поняття “радикалізм” і запровадження відповідальності за радикалізм як окремого виду правопорушення, внесення відповідних змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, криміналізації таких явищ, як пропаганда тероризму та публічне виправдання тероризму. Потребує також законодавчого визначення уповноваженого державного органу, на який були б покладені функції державного координатора у сфері запобігання радикалізації та насильницького екстремізму. З метою ефективної превенції радикалізації та насильницького екстремізму є необхідність залучення на системній основі зацікавлених органів державної влади, зокрема Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, Міністерства молоді та спорту України, Міністерства юстиції України, Державної кримінально-виконавчої служби України тощо. З огляду на досвід ЄС у протидії радикалізації та насильницькому екстремізму, важливим видається також широке залучення громадських організацій та релігійних громад до реалізації програм, спрямованих на профілактику таких деструктивних явищ, інтеграцію тих, хто був під впливом екстремістських ідей; забезпечення реалізації на загальнодержавному рівні проекту “Офіцер служби освітньої безпеки”, що ініційований Міністерством внутрішніх справ та Національною поліцією.

Доцільним убачається також розроблення Концепції протидії радикалізації та насильницькому екстремізму або ж включення відповідного розділу до Концепції боротьби з тероризмом (яка потребує суттєвого перегляду, оскільки не оновлювалася з квітня 2013 р.).

І хоча проєкт рішення РНБО України щодо оновлення Концепції боротьби з тероризмом в Україні та врахування в цьому стратегічному документі положень окремих актів права ЄС у частині боротьби з тероризмом Апаратом РНБО України направлено до Офісу Президента України, проте норми щодо визначення проблематики та попередження радикалізації та насильницького екстремізму в даному проєкті рішення не передбачені. Станом на грудень 2024 р. відповідне рішення, на жаль, не було прийнято.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Baker-Beall C, *The European Union's fight against terrorism: discourse, policies, identity* (Manchester University Press 2016).
2. Koehler D, *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism* (Taylor & Francis 2017).

3. Richards J, *Extremism, Radicalization and Security: An Identity Theory Approach* (Palgrave Macmillan 2017).

Edited books

4. Webber D, Kruglanski A, 'Psychological Factors in Radicalization: A "3N" Approach' In G LaFree and J Freilich (eds), *The Handbook of the Criminology of Terrorism* (Wiley Blackwell 2017) 33–46.
5. *Aktualni pytannia protydii teroryzmu u sviti ta v Ukraini: analit. dopovid* (O Reznikova (red), NISD 2017).
6. *Zapobihannia radykalizatsii i teroryzmu: mizhnarodnyi dosvid i natsionalnyi vymir: zb. mater. "kruhloho stolu"* (M Hutsalo red, NISD 2012).

Journal articles

7. Doosje B, Moghaddam F M, Kruglanski A, de Wolf A, Mann L, Feddes A R, 'Terrorism, radicalization and de-radicalization' [2016] 11 *Current Opinion in Psychology* 79–84.
8. Kruglanski A, Gelfand M, Bélanger J, Sheveland A, Hetiarachchi M, Gunaratna R, 'The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism' [2014] 35(1) *Advances in Political Psychology* 69–93.
9. Yusoufzai Kh, Emmerling Fr, 'Explaining violent radicalization in Western Muslims: A four factor model' [2017] 8(1) *Journal of Terrorism Research* 68–80.
10. Karpchuk N, 'Initsiatyvy Yevropeiskoho Soiuzu u borotbi z propahandoiu teroryzmu' [2020] 6(2) *Humanitarian vision = Humanitarni vizii* 15–20.
11. Lavrynovych O, 'Intehratsiia musulmanskykh spilnot u yevropeyskyi prostir v konteksti hlobalnykh mihratsiinykh protsesiv' [2013] 3–4 *Relihiia ta sotsium* 208–213.
12. Palamarchuk M, 'Protydiia ekstremizmu v Ukraini: napriamy optymizatsii pravovoho zabezpechennia' [2012] 3 *Stratehichni priorytety* 102–106.
13. Podorozhna T, 'Bezpeka Yevropeiskoho Soiuzu kriz pryizmu diialnosti mizhnarodnykh orhaniv i orhanizatsii, yaki vedut borotbu z teroryzmom' [2023] 3 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 233–239.
14. Pokrovska A, 'Problemy ta dosiahnennia polityky protydii radykalizatsii u Yevropi' [2017] 4(45) *Stratehichni priorytety* 180–189.

Newspaper articles

15. Farinelli F, 'EU action on radicalisation needs to be targeted at grassroots level' (The Parliament, 18 Mar 2019) <<https://www.theparliamentmagazine.eu/partner/article/eu-action-on-radicalisation-needs-to-be-targeted-at-grassroots-level>> (accessed 12.12.2024).

Websites

16. Prisons and Terrorism Radicalisation and De-radicalisation in 15 Countries (International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence 2010) <<https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Prisons-and-terrorism-15-countries.pdf>> (accessed 12.12.2024).
17. Radicalisation Awareness Network, 2013. Discussion paper: high-level conference on 'empowering local actors to prevent violent extremism' <https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2016-12/hlc_discussion_paper_en.pdf> (accessed 16.12.2024).
18. Right-wing violent extremism and terrorism in the European Union: discussion paper. EU Counter-Terrorism Coordinator. 30 August 2019 <<http://www.statewatch.org/media/documents/news/2019/sep/eu-council-ctc-right-wing-11756-19.pdf>> (accessed 12.12.2024).
19. Misiura A, Analychna zapyska "Inozemnyi dosvid protydii teroryzmu: vysnovky dlia Ukrainy" (NISD 03.02.2017) <<https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/inozemnyi-dosvid-protidii-terorizmu-visnovki-dlya-ukraini>> (accessed 19.12.2024).
20. Tarasiuk T, 'Radykalizatsiia yak instrument: aktualnist ta otsinka ryzykiv' (Fond "Demokratychni initsiatyvy" im. Ilka Kucheriva, 11 veresnia 2023) <<https://dif.org.ua/article/radykalizatsiya-yak-instrument-aktualnist-ta-otsinka-rizykiv>> (accessed 19.12.2024).

PREVENTION OF RADICALIZATION AND VIOLENT EXTREMISM
AS TOOL TO PREVENT TERRORISM:
EUROPEAN EXPERIENCE AND WAYS OF ITS IMPLEMENTATION
IN UKRAINE

ABSTRACT. In the EU, radicalization and violent extremism leading to terrorism are understood as a dynamic process of influence on a person, during which he comes to accept violence in the form of terror as a possible, probable, illegal way of acting. These are global issues that are not limited by any nationality, ethnic group, religion, ideology or gender identity. It has been proven that the complexity of factors contributing to the spread of radicalization and violent extremism indicates the need for a comprehensive strategy aimed at their prevention, which should be developed in accordance with the norms of international law and taking into account the need to respect human rights, and relate to various aspects, in particular, security, proper management, conflict prevention, education, socio-economic development, youth employment and communication. The main program documents of the EU on countering radicalization and violent extremism were analyzed: the 2005 EU Counter-Terrorism Strategy, the 2010 EU Internal Security Strategy, the 2015 European Security Agenda. Attention is focused on the importance of the activities of RAN, IMPACT Europe, and the Group of Experts of the High-Level Commission on Radicalization (HLCEG-R), which have become tools of the EU policy on countering radicalization and violent terrorism. An analysis of the European experience in preventing radicalization and violent extremism was carried out using the examples of Norway, Northern Ireland and Kosovo. It is well-founded that the effectiveness of countering radicalization and violent extremism, which lead to terrorism, also depends on the presence of appropriate legal support, which regulates the specified sphere of social relations, defines the limits of competence of authorized state bodies and types of legal responsibility, mechanisms for coordinating the activities of state authorities and their principles interaction with the public. The need for a legislative definition of the concept of "radicalism" and the introduction of responsibility for radicalism as a separate type of offense, the introduction of appropriate changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine, the criminalization of such phenomena as the propaganda of terrorism and the public justification of terrorism, and the legislative definition of the authorized state body, which were assigned the functions of the state coordinator in the field of prevention of radicalization and violent extremism. The need to involve the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine, the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, public organizations and religious communities in the implementation of programs aimed at countering radicalization and violent extremism is substantiated. prevention of such destructive phenomena, integration of those who were influenced by extremist ideas; ensuring implementation at the national level of the "Educational Security Service Officer" project initiated by the Ministry of Internal Affairs and the National Police.

The need to develop in Ukraine the Concept of Countering Radicalization and Violent Extremism or the inclusion of a corresponding section in the Concept of Combating Terrorism has been proven.

KEYWORDS: radicalization; violent extremism; prevention of terrorism; EU Counter-Terrorism Strategy 2005; EU Internal Security Strategy 2010; European Security Agenda 2015; RAN; IMPACT Europe; HLCEG-R; legal support; legal responsibility for radicalism and violent extremism; a system of authorized bodies.